

комунікативна діяльність прокремлівських акторів мережевого простору володіє потужним потенціалом впливу, що сприяє ефективному впливу на масову свідомість і поведінку окремих груп суспільства. Усі актори, які в опозиції до акторів першого порядку, і навіть ті, що зберігають нейтралітет, автоматично пропагандою тоталітарної системи відносяться до терористичних і екстремістських угруповань. Фактично, соціальні інституції пропаганди пропутінського режиму створили в своїй державі жорстку тотальну глобалізацію інформаційного поля, де темпи та масштаби формування в масмедіа лінгвоінформаційних моделей, що утворюються шляхом актуалізації ідеологічних дискурсів, зростають пропорційно швидкості розповсюдження інформаційно-комунікативних потоків. Тобто, трансформація ідеологічної основи злочинної влади кремля щодо життєдіяльності об'єкту впливу (цільової аудиторії) побудована на тотальній глобалізації інформаційного простору на території рф. Це набагато полегшило процес моделювання в медіапросторі інтердискурсивного середовища як реальних подій і ситуацій, так і навмисно створених і сфабрикованих. На сьогоднішній момент нагально потрібний технологічний інструментарій виявлення маніпулятивних інформаційно-комунікативних потоків (контент аналіз, психолого-лінгвістична експертиза), щоб протистояти негативному впливу на інші суспільні середовища.

Література

1. Герасіна Л. М., Погрібна В. Л., Поліщук І. О. та ін. Війна «гібридна». Політологічний енциклопедичний словник. За ред. М. П. Требіна. Харків : Право, 2015. 816 с.
2. Кобільник Б.Ю., Гізун А.І. Роль інформаційно-психологічних впливів у інформаційній війні. Актуальні задачі та досягнення у галузі кібербезпеки: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції 23-25 листопада 2016 року. Кропивницький, 2016. С.28-29.
3. Чаплак Я.В., Зварич І.М. Кліпова хаотичність як засіб абсурдизації та маніпулятивна технологія . Психологічний часопис : збірник наукових праць. За ред. С.Д. Максименка. 2018. № 14 (4). К. : Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України. С.19-36. URL: <https://doi.org/10.31108/2018vol14iss4pp19-36>

УДК 32.019.51

Г. Щигельська, канд. іст. наук, доц.; **В. Боднар**

Тернопільський національний технічний університет імені Івана Пулюя, Україна

«ІЛЮЗІЯ ІСТИНИ» ЯК ПСИХОЛОГІЧНИЙ ПРИЙОМ У РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКІЙ ВІЙНІ

H. Shchyhelska, Ph.D., Assoc. Prof.; **V. Bodnar**

«THE ILLUSION OF TRUTH» AS A PSYCHOLOGICAL TECHNIQUE IN THE RUSSIA-UKRAINE WAR

*Пропаганда – це мистецтво переконувати
інших у тому, у що ви не вірите.
Абба Ебан*

Невійськові засоби насильства стають все більш вагомими у підтримці військових дій. Їх арсенал складається з дисфункційно-дезінтеграційної діяльності в інформаційній, політичній, культурній, релігійній, економічній та ІТ-сферах. Одними із найпотужніших інструментів гібридної війни, зокрема росії проти України, залишаються систематичні інформаційні маніпуляції та дезінформація. Хоча

використання дезінформації як зброї завжди існувало, стрімка динаміка глобальних комунікаційних процесів і зростання аудиторії соціальних мереж значно збільшила її поширення та потенційне проникнення. Початок повномасштабного вторгнення росії в Україну в лютому 2022 року в супроводі потужної інформаційної кампанії ознаменувало не лише ескалацію довготривалих інформаційних операцій росії проти України, а й серйозну загрозу демократичному світу та глобальній безпеці. Досліджуючи використання пропаганди та дезінформації, а також психологічних механізмів, метою нашого дослідження є розкрити феномен «ілюзії істини», який використовується як психологічна тактика у російсько-українській війні.

Відомий вислів керівника нацистської пропаганди Йозефа Геббельса – «Якщо ви повторюєте брехню досить часто, люди врешті решт повірять у неї [1]» у сучасній психології трактують як ефект «ілюзії істини» [2]. Ефект ілюзорної істини («the illusory truth effect», «the illusion of truth») полягає у тому, що, коли люди чують одну й ту ж неправдиву інформацію, яка повторюється знову й знову, вони зрештою роблять висновок, що це правда. Іншими словами – це когнітивне упередження, яке виникає, коли люди частіше вірять інформації, яку вони чули раніше, незалежно від її правдивості. Найбільш загрозливим наслідком цього ефекту є те, що люди піддаються його впливу, навіть, тоді, коли спочатку знають, що інформація є хибною [3]. Як зауважує Марек Матач «психологія працює на користь фейків». Науковець посилається на дослідження, проведене дослідниками Массачусетського технологічного інституту щодо неправдивої інформації, розміщеної в Twitter. Дослідження показали, що вона передається іншим користувачам на 70% частіше, ніж реальна інформація. Учені Єльського університету довели, що читання заголовка фейкової новини лише один раз, надалі посилює віру в його правдивість. У результаті досліджень також було з'ясовано, що ефект «ілюзії істини» виникає не тільки у випадку ознайомлення з дезінформацією, але й коли неправдиві повідомлення позначені як помилкові, а також є несумісними з політичною ідеологією читача [4].

Дослідники відзначають, що сучасна російська пропаганда, спираючись на радянські методи часів холодної війни, має нові відмінні риси та, використовуючи всі доступні засоби масової інформації, вирізняється швидкістю, безперервністю і повторюваністю [5]. Чому швидка, безперервна та повторювана пропаганда є успішною? Як зазначають психологи – це відбувається завдяки ефекту «ілюзії істини». Література з експериментальної психології стверджує, що перше враження є дуже стійким: індивід, швидше за все, сприйме першу інформацію, отриману з теми, а потім віддасть перевагу цій інформації, коли зіткнеться з суперечливими повідомленнями. Крім того, повторення призводить до ознайомлення, а ознайомлення веде до прийняття [5]. Під час обробки інформації споживачі можуть заощадити час і енергію, використовуючи частотну евристику, тобто віддаючи перевагу інформації, яку вони чули частіше. Російська пропаганда має спритність бути першою, що дає пропагандистам можливість створити перше враження. Потім поєднання великого обсягу, багатоканального та безперервного обміну повідомленнями робить російські теми більш знайомими їхній аудиторії, що дає їм поштовх у сприйнятті довіри, досвіду та надійності.

За останнє десятиліття російська держава навчилася кооптувати цифрові медіа та використовувати їх поряд із традиційними медіа для поширення наративів. Багатоканальне поширення пропаганди описує використання різних медіа-каналів. Повідомлення часто адаптовані до конкретного каналу та його аудиторії. Основні наративи переміщуються від каналу до каналу, посилюючи їх охоплення та переконливість. Так, наприклад, людина дивиться телевізійні новини, а потім відкриває російську пошукову систему Яндекс, щоб побачити ту саму новину з таким же

формулюванням, виділену на головній сторінці. Навіть якщо згодом вони відкриють відео YouTube опозиційного змісту в розділі коментарів, вони, ймовірно, виявлять, що користувачі здебільшого повторюють факти та думки, які глядач уже чув по телебаченню. Ці користувачі можуть бути платними коментаторами, які працюють повний робочий день, щоб спровокувати дискусії в соціальних мережах. Однак часто важко відрізнити професійних коментаторів від справжніх користувачів. Зрештою, у медіаспоживача залишається враження, що він використовував і навіть перехресно перевіряв різні інформаційні канали, які лише зробили перспективу, представлену на телебаченні, ще більш переконливою [6].

Іноді російську пропаганду підхоплюють і ретранслюють офіційні ЗМІ; соціальні медіа все частіше повторюють теми, повідомлення чи неправду, представлені одним із багатьох російських каналів поширення. Наприклад, німецькі джерела новин ретранслювали російську дезінформацію про звірства в Україні на початку 2014 року, а російська дезінформація про плани ЄС відмовляти у візах українським молодим чоловікам повторювалася з такою частотою в українських ЗМІ, що генеральний штаб ЗСУ був змушений опублікувати спростування [5].

За кілька місяців до повномасштабного вторгнення російських військ в Україну 24 лютого 2022 року, неправдиві наративи про Україну та її союзників, багато з яких пропагував дезінформаційний апарат Кремля, вже поширювалися в Інтернеті. Від неправдивих тверджень про український геноцид, спрямований проти російськомовних українців, до тверджень про те, уряд України керується нацистською ідеологією, ці твердження та десятки інших були використані для виправдання повномасштабного вторгнення росії в Україну. Дослідники компанії NewsGuard, яка відстежує дезінформацію в інтернеті, розвінчали понад 100 неправдивих наративів, пов'язаних з російсько-українською війною, і виявили понад 350 сайтів, які поширюють ці міфи [7]. Для масштабного поширення неправдивих та спотворених наративів по всьому світу росія використовує багатопланову стратегію, спираючись на поєднання офіційних державних джерел ЗМІ, анонімних веб-сайтів, облікових записів та інших методів розповсюдження пропаганди, яка просуває інтереси Кремля. Його урядові та керовані веб-сайти використовують цифрові платформи, такі як YouTube, Facebook, Twitter, Telegram та TikTok, для запуску та просування неправдивих наративів [7]. Зусилля посилити контроль над інформаційним простором під час нового етапу війни також яскраво демонструє збільшення бюджетних витрат для державних ЗМІ. Державні витрати на «засоби масової інформації» за перший квартал 2022 року були на 322% вищими, ніж за аналогічний період 2021 року (5,4 млрд рублів), досягнувши 17,4 млрд рублів (приблизно 215 млн євро). До того ж майже 70% витрат росії на ЗМІ в першому кварталі 2022 року були витрачені в березні [8].

Глибинні інтерв'ю з прихильниками війни, проведені Лабораторією публічних соціальних досліджень з 27 лютого по червень 2022 року, виявили три основні групи наративів серед них: 1. «Це війна проти Заходу/НАТО». 2. «Обов'язок захищати» (тобто захист людей в Україні від ймовірних неонацистів). 3. «Влада знає краще» (конформісти).

Дослідники відзначають, що члени другої та третьої груп не підтримують війну як таку і видаються більш гнучкими у своїх поглядах порівняно з членами першої групи, які діють на основі того, що війна була неминучою. Усі ці групи наративів пронизані різними теоріями змови, які стали невід'ємною частиною політики росії. Пристосовані до чинних «темників», ці наративи з'являються в пропагандистських каналах і підбираються користувачами відповідно до власних переконань і систем цінностей [6]. Таким чином, російська пропаганда формує альтернативну реальність, де кожен сказаний факт – маніпулятивний, спотворений та переколючий. Маніпуляція – досить

надійний інструмент, який може бути наслідком управління людьми та їх поведінкою. Люди погоджуються на брехню, бо це дає їм «ілюзію істини», адже правда буває болісною й трагічною, тому часто суспільство готове жити у хибній подачі інформації [9]. Здебільшого люди не зацікавлені в перевірці правильності інформації або немає ресурсів чи інструментів для цього, тому й існує тенденція сприймати більшість прочитаного чи почутого за істину [10].

Проте, проблема часто полягає не в недостатній обізнаності, адже більшість людей знає, що недостовірна інформація циркулює в Інтернеті. Здається, вони просто не задумуються, що саме вони можуть стати жертвою маніпуляцій та дезінформації. Водночас, загрозу становить те, що з метою збільшення інформаційної переваги, використовуються все нові й нові прийоми отримання переваги над суперником за допомогою елемента раптовості. Один із них – діпфейк. Це технологія, яка використовує штучний інтелект для створення або редагування відео чи графічного контенту, щоб показати те, чого ніколи не було. Сьогодні якісно зроблений діпфейк – це робота професіоналів, але цілком імовірно, що через кілька років це можна буде робити на наших смартфонах. Однак важливо зазначити, що сьогодні майже кожен може створювати гіперреалістичні зображення, як, наприклад, людські обличчя. Найсучасніші моделі вже можуть генерувати дуже реалістичні звуки, щоб оманливо нагадувати конкретних людей. Це дає можливість, зокрема, спотворювати правду під час виступів. Технології з дещо нижчою якістю дозволяють спотворювати інформацію за допомогою згенерованого голосу під час телефонної розмови. Як наслідок, діяльність із застосуванням цих інструментів стає все важче виявити, а кількість підробок зростає у геометричній прогресії [4]. У цьому контексті важливо усвідомлювати ефект «ілюзії істини» та інші упередження, які впливають на наше судження, щоб у нас була мотивація зупинитися та критичніше подумати про інформацію, яку ми інакше могли б прийняти за правдиву.

Однак, як зазначалося, загроза ефекту «ілюзії істини» полягає не лише в одноосібному сприйнятті дезінформації як правди, але й сприяє більш активному її поширенню споживачем. Результати новітніх досліджень показують, що ефект «ілюзії істини» спонукає до поширення дезінформації [11]. Тобто повторювана інформація, поширюється більше, оскільки люди вважають її більш правдивою. Науковці пояснюють, що фейкові новини так легко поширюються серед населення у зв'язку з тим, що вони створюються привабливими для споживача, й через те їх публікують різні джерела. Таким чином, повторюваність дезінформації створює зачароване коло, у якому дезінформація сприйматиметься як правдива і, отже, поширюватиметься більше, інакше кажучи, чим довше інформація циркулює, тим вища ймовірність того, що її вважатимуть правдивою та продовжуватимуть поширювати.

Попри те, що ілюзія істини є сильним інструментом, вона не зводить нанівець логічні міркування й сила маніпуляцій над людським розумом є обмежена. Аби не підпадати під дію ефекту «ілюзії істини» та маніпуляцій, слід дотримуватись інформаційної гігієни й пам'ятати, що лише правдиві факти мають значення, адже якщо людина поширює інформацію, не спромігшись перевірити її правдивість – вона створює ілюзорний світ, у якому брехню важко відрізнити від істини [12].

Підсумовуючи, «ілюзія істини» – це психологічний прийом, який ефективно використовується у російсько-українській війні. Ця техніка передбачає повторення дезінформації, доки її не визнають правдивою, і її часто використовують для маніпулювання громадською думкою, виправдання агресивних дій і створення плутанини та невизначеності. Російський уряд особливо наполегливо використовував «ілюзію істини» для просування неправдивого нарративу, зображаючи себе захисниками російськомовних в Україні та заперечуючи будь-яку причетність до війни за період з

2014 до 2022 року, так само як і повномасштабний наступ «оправдовував війною проти Заходу/НАТО» та «обов'язком захищати людей в Україні від неонацистів».

Варто зазначити, що зважаючи на агресивну інформаційну політику Кремля і стрімкий розвиток медіапростору й новітніх технологій, застосування маніпулятивного ефекту «ілюзії істини» становить неабияку загрозу глобальній безпеці. У зв'язку з цим необхідно усвідомлювати небезпеку цього прийому як цілеспрямованої стратегії впливу на суспільну свідомість та розуміти важливість перевірки фактів. Ставлячи під сумнів джерела інформації та використовуючи навички критичного мислення, люди можуть захиститися від негативного впливу «ілюзії істини» й не стати об'єктом маніпуляцій потужної машини російської пропаганди.

Література

1. Joseph Goebbels: On the "Big Lie". URL: <https://www.jewishvirtuallibrary.org/joseph-goebbels-on-the-quot-big-lie-quot>.
2. Стаффорд Т. Як уникнути «промивки мізків». URL: https://www.bbc.com/ukrainian/vert_fut/2016/10/161028_vert_how_liars_create_the_illusion_of_truth_vp
3. Why do we believe misinformation more easily when it's repeated many times? URL: <https://thedecisionlab.com/biases/illusory-truth-effect>
4. Krawczyk, P., Wiśnicki, J. (2022). Information warfare tools and techniques in the context of information operations conducted by the Russian Federation during the 2022 war in Ukraine. *Cybersecurity and Law*, 8(2), 278-286. <https://doi.org/10.35467/cal/157216>
5. Christopher, P., Matthews, M. The Russian "Firehose of Falsehood" Propaganda Model: Why It Might Work and Options to Counter It. Santa Monica, CA: RAND Corporation, 2016. URL: <https://www.rand.org/pubs/perspectives/PE198.html>.
6. Litvinenko, A. (2023). Propaganda on demand: Russia's media environment during the war in Ukraine. *Global Media Journal - German Edition*, 12(2). URL: <https://www.globalmediajournal.de/index.php/gmj/article/view/258>
7. Russia-Ukraine disinformation tracking center: 370 websites spreading war disinformation and the top myths they publish. URL: <https://www.newsguardtech.com/special-reports/russian-disinformation-tracking-center/>.
8. Disinformation and Russia's war of aggression against Ukraine. Threats and governance responses. URL: <https://www.oecd.org/ukraine-hub/policy-responses/disinformation-and-russia-s-war-of-aggression-against-ukraine-37186bde/#section-d1e135>.
9. Про Людину, Бога і Путіна: велике інтерв'ю з Зануссі. URL: <https://uatv.ua/uk/pro-lyudynu-boga-i-putina-velyke-interv-yu-z-zanussi/>.
10. Психологія, філософія і роздуми про життя. Ілюзія істини, щоб вірити, що щось є істиною, не будучи істиною. URL: <https://ua.sainte-anastasio.org/articles/neurociencias/la-ilusin-de-la-verdad-creer-que-algo-es-cierto-sin-serlo.html>.
11. Vellani, V., Zheng, S., Ercelik, D., & Sharot, T. (2023). The illusory truth effect leads to the spread of misinformation. *Cognition*, 236, <https://doi.org/10.1016/j.cognition.2023.105421>.
12. Мороз О. Інформаційна гігієна під час війни: 7 базових правил. URL: <https://osvitoria.media/experience/informatsijna-gigiyena-pid-chas-vijny-7-bazovyh-pravyl/>.